

Författarna, friheten och marknaden

Författaren har kommit i ett beroendeförhållande till staten och dess kulturstödjande institutioner som blivit allt starkare. Litteraturen har blivit en del av välfärdsapparaten, blivit något som får understöd för att överleva.

Staten garanterar en viss trygghet mot att du avstår från din frihet. Då blir litteraturen inte särskilt systemkritisk. Författarna delar i det stora hela socialstatens värderingar.

I SvTs serie om litteraturen och friheten har tidigare deltagit Göran Hägg, Leif Carlsson och Per Dahl.

V arför debatterar inte svenska författare friheten – eller snarare kanske inskränkningar av den, hot mot den – frågade Gösta Bohman i Månadsjournalen. Jag tror inte att han fått något svar. Om nu inte Göran Häggs uppsats "Individ och gemenskap i svensk litteratur" skall räknas som ett sådant. Det är förvisso en elegant och uppslagsrik essä. Hägg har förmodligen rätt i sin huvudtes: att "det är få saker som det talats så mycket om i svensk litteratur". Ändå finns det en vaghet i hans resonemang, en sorts undanlidande manöver som förtjänar att kommenteras och diskuteras.

Göran Hägg beskriver det gamla svenska bondesamhället som en auktoritär kontrollstat, med prästerskapet som ett slags lutheranskt SÄPO i spetsen för spionerandet på medborgarna. Detta är källarvåningen i den effektiva ämbetsmannabyråkrati och -stat som Axel Oxenstierna grundar. Desto märkligare då, som Hägg konstaterar, att den svenska litteraturen sjunger högt och skönt om friheten – att själva frihetsbesjungandet faktiskt varit en huvudlinje i vår litteratur. Det ligger en paradox begraven här. Svenskarna och deras författare gisslar i århundrade efter århundrade den förbannade överheten – samtidigt som det svenska samhället, trots krig, industrialisering, demokratiskt genombrott och fyrtio års socialdemokratiskt styre, förblir förbluffande stabilt och homogent. Man muttrar och knyter näven i byxfickan, mycket mer än så blir det inte. De upplopp, revolter och arbetskonflikter som förekommit i vårt land efter Dackefejden är i internationell jämförelse tämligen idylliska. Och ändå, således: friheten hyl-

Mats Gellerfelt är författare och litteraturkritiker.

las om och om igen. Men, som Hägg påpekar, det rör sig oftast om en individualistisk, rent av anarkistisk frihet, en abstrakt frihet, om ett slags frihetens gudinna på sin sockel [i vars namn, som madame Roland utropade på schavotten, man begår så gruvliga brott]. Den litterärt behandlade friheten blomstrar som mest i tider av – för att använda ett modeord – ”systemskiften”, epokförändringar. Det är helt naturligt – man måste förlora någonting för att kunna sörja det. Knappt hade de första fabrikkorstenarna börjat släppa ut sin kolrök förrän de romantiska skalderna besjöng ”Good Old England”.

I denna frihetsidealism och ”lagiskhets”-metafysik finns ett drag av det som Marcuse kallade repressiv tolerans: författarna får hållas med sin frihetsidealism, den är ändå fullständigt ofarlig. Inte ens Strindberg lyckades med sina anarkistiska sprängattentat mot överheten. Ty inte heller hans kritik var i grunden en systemkritik, utan snarare den utanförstående litteratörens eviga dröm om den totala friheten från all auktoritet.

Överhets- och ämbetsmannastaten

Kärnpunkten är nog effektiviteten i det svenska samhällets organisering – det strävsamma paret stat och kyrka, den förra med stark centralisering och kontrollmakt, den senare ett lysande propagandainstrument och en alert folkuppfostrare. Svensken får redan från barnsben lära sig att frukta överheten; denna fruktan blir en del av en nationell psykologi. När den Svenska Akademien grundas blir den en ny, litterär överhet att frukta, märkligt nog särskilt manifesterat under dess förfallsperiod, då mediokra

diktare placerat sig i stolarna under den fabulöse Carl David af Wirséns ledning. Boströms statslära står som ett monument över periodens förhärskande samhällsideologi: ”Gud och överheten uppenbarar sig i den svenska överhets- och ämbetsmannastaten”, skriver Hägg träffande.

Boström var naturligtvis starkt konservativ. Men skiljer sig hans syn på staten på några avgörande punkter från den moderna socialdemokratins? Är det inte snarare så, att socialdemokratins ”starka

Staten och dess kulturstödjande institutioner har blivit allt starkare.

samhälle” [läs: stat] innebär en fortsättning på de boströmska idéerna? Och det är nu det börjar brännas för litteraturen – det är i vår tid som den *förlorar* sin frihet, bortsett från att den inte utövar *systemkritik* i frihetsfrågor.

I symbios med marknaden

Industrialismens skapande av en ny medelklass, framväxten av tidningar, tidskrifter och oberoende bokförlag är en grundförutsättning för den moderna litteraturen. Diktare som Balzac och Dickens slog sig bokstavligen fram på en fri marknad där de kunde bjuda ut sina produkter, dvs det de skrev. Nu kan man självfallet invända, att friheten alltid är relativ, att det som var den framgångsrika frihet var den misslyckades ofrihet. Likafullt fanns det en fri marknad som styrde konstens, konstnärernas och publikens villkor på olika sätt [jag menar nu konst i vidaste mening]. Produktivkraft

ternas utveckling och förändring påverkar också konsten, även om de mera skönandliga ibland oss helst förnekar det. De fabriksstillverkade färgernas uppfinnande i slutet av 1700-talet hade en avgörande betydelse för målarkonsten, liksom nya tryckpressar och distributionsformer för litteraturen [att novellen alltid haft en så framträdande ställning i USA beror på den enorma framväxten av olika magasin under 1830- och 40-talen, vilket gjorde novellskrivande lönsamt för författarna]. Den moderna kulturen lever således i symbios med marknaden.

Kritik av det förgångna

Och i dag? Det är helt riktigt som Hägg understryker, att författarna fortfarande tycker illa om överheten, också om våra dagars terapeutiskt skolade välfärdsdito. Men lägg märke till, att den mest drabbande kritiken oftast handlar om ofriheten i Sverige för hundra år sedan! Sven Delblanc, som ju litterärt behandlat denna, har gjort självkritik och menar att forna tiders elände tjänar som en sorts legitimering av samtidens elände: *så illa har vi det inte i alla fall . . .* Antydningar till kritik av det system med dess mjukare ofrihet, finns här och var; hos Göran Hägg [mot byråkratins ansvällning t ex] hos Sven Delblanc [i framtidsscenarioet "Moria land"] och hos Sven Fagerberg [där dock själva infallsvinkeln är av det individualanarkistiska slaget]. Ej heller bör man glömma bort Jan Myrdals "Myglaren", som i gestaltad form bl a skildrar socialdemokratins sammanväxande med statsapparaten. Men i stort sett är det samma gamla abstrakta frihet som besjunges. Varför?

Statens makt över litteraturen

Svaret på denna fråga är nog, att marknaden för litteratur [bortsett från bestsellers o dyl] har blivit svagare medan staten och dess kulturstödjande institutioner blivit allt starkare. Den "smala" litteraturen har alltså nästan ingen marknad alls, och lever därför i mycket hög grad på statsunderstöd, litteraturstöd". Författarnas stipendiesystem är väl utbyggt; man blir inte rik, men det går att hanka sig fram. Detta medför också att den sociala strukturen inom författarkåren förändrats, något som borde vara värt en särskild studie: bortsett från proletärdiktarna, som socialt sett beskrivit en rörelse uppåt, har författarkåren socialt deklasserats, inte minst ekonomiskt. Författaren har alltså kommit i ett beroendeförhållande till staten. Jag lanserar inte alls någon konspirationsteori — men det faktum att författare i dag — och speciellt de yngre — inte längre anser sig som fria litteratörer som säljer sin vara på en marknad, påverkar också litteraturen. Litteraturen har blivit en del av välfärdsapparaten, blivit något som får understöd för att överleva. Balzac levde mitt i sin tids dynamik och konflikter; våra moderna författare tenderar att isoleras i mer eller mindre akademiska moduler. Som styrelseledamot i Sveriges författarfond har jag haft möjlighet att studera yngre författares inställning till sin verksamhet och till hur den skall finansieras: man ser stipendiesystemet som en reglerad befordringsgång; "brödskriveri" skall till varje pris undvikas, ty sådant sysslar inte "fina" författare med.

Vad dessa författare tagit till sig är ju i grund och botten den socialdemokratiska synen på samhället och staten! Litteraturen är en angelägenhet för sociala myn-

digheter i något maskerad form; staten garanterar en viss trygghet mot att du avstår från din frihet. Man fnyser på socialdemokratiskt sätt åt "kommersialismen", d v s den marknad som vi alla till sist ändå försörjer oss på.

Litteraturen och marknaden

Men på marknaden, och i det fria litteratörskapet, finns en dynamik. Man kan vara socialist och önska sig planhushållning; man kan vara liberal och önska sig en friare marknad. Dock går det inte att tänka bort marknaden. I dag har förlagen två sorts litteratur: den som skall marknadsföras och säljas, och den som snart skall makuleras i tysthet. Det säger sig självt att vi då får en litteratur som inte är särskilt systemkritisk. Författarna delar i det stora hela socialstatens värderingar. Nu som förr kan man i tysthet fila på sina verser; ingen läser dem, ingen bryr sig om dem.

För Balzac eller Dickens fanns ingen motsatsställning mellan att vara en seriös författare och att agera på en marknad. De moderna författarna är så inlindade i social-Sveriges bomull att de inte inser att de blir lurade. Deras ord gör ingen verkan. Själva blir författarna statsanställda "kulturarbetare" som kan visas upp när staten skall demonstrera sitt brinnande intresse för litteratur. Vi får en isolerad parnass av unga "signaturpoeter" som skriver för varandra. De lär inte engageras i frihetsdebatter — eftersom debatten

om friheten från statligt förmynderi inte angår dem. De är ju statens nådehjon! Fanns inte staten skulle inte deras böcker komma ut. Författaren kan i ett framtida samhället på så sätt hamna i symbios med staten, både ekonomiskt och ideologiskt. Vår litteratur blir då en mer skönandlig variant av den sovjetiska: godkänd och hallstämplad, fullständigt ointressant.

Nu menar jag inte att alla författare skall kasta sig över skrivmaskinen och författa en debattroman om frihetens problem i Sverige. Ändå är det oroväckande symptomatiskt att den sy-

Man ser stipendiesystemet som en reglerad befordringgång.

stemkritiska romanen nästan helt saknas i Sverige. Märkligt är att borgerligheten inte lyckas föda fram en effektiv gisslare och genomskådare av den stat som förkväver oss alla. Jag har efterlyst det förr, och kan göra det igen: vi behöver en romankonst som tar det stora greppet på samhället i dess helhet, som försöker genomskåda samtidens dunkla strukturer. Det är förvisso en svår uppgift, inget är i dag så enkelt som på Strindbergs tid. Dock torde det inte vara en omöjlig uppgift. Den kräver arbete och dess gestaltning kan vara nog så komplicerad. Men den behövs. Kanske är det dags att åter, med Georg Brandes, uppmana författarna att "ställa problem under debatt".